Vélemény

Juhász József: ***Felbomlott? Szétverték? Elbukott*?**

Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában c.

akadémiai doktori értekezéséről

Juhász József a délszláv népek modernkori történetének nemcsak itthon, de külföldön is ismert és elismert kutatója, aki számos monográfiában, tanulmányban dolgozta már fel a jugoszláv állam fennállásának és felbomlásának történetét. Értekezése tehát eddigi kutatásainak szerves részét képezi, annak folytatása, s a benyújtott mű témája, ahogyan ő fogalmaz, valóban „*fehér folt"* történetírásunkban. A vizsgált időszak kronológiai értelemben a „*long* dureé"-hez képest ugyan rövid léptékű – a dezintegráció szorosan vett története bő másfél évtizedet vett igénybe – de Jugoszlávia történetében ezek az évek mégis sorsdöntőnek bizonyultak és európai hatásuk is kétségtelen. A téma fontosságát jelzi az is, hogy az egységes állam felbomlása a délszláv népek történetét új vágányokra állította, részét képezi a közép-kelet-európai rendszerváltások, állami dezintegrációk történetének, és szerteágazó hatást gyakorolt a vajdasági magyarok sorsára is. Arról nem is szólva, hogy pld 1956-tal ellentétben, a délszláv válság a nemzetközi politika centrális problémájává vált, miközben az egységes állam fenntartása kapcsán korábban létező nemzetközi közmegegyezés devalválódott, majd eltűnt.

Egy-egy téma historiográfiájának áttekintése a doktori értekezések elengedhetetlen részét képezi, önálló historiográfiai jellegű témával azonban, tudomásom szerint, csak ritkán találkozunk a védésre benyújtott művek között. Juhász József ezúttal szakított ezzel a „hagyománnyal" és értekezése témájául egy szemünk előtt lezajlott esemény, Jugoszlávia dezintegrációjáról szóló szakirodalom historiográfiáját választotta kutatása tárgyául. Mi, történészek tudjuk, hogy a közelmúlt, különösen napjaink történetének vizsgálata a források rejtőzése, hozzáférhetetlensége okán komoly nehézségekbe ütközik, mégis azt kell, hogy mondjuk, Juhász József nem a lehetetlenre vállalkozott. Egyrészt a nemzetközi jelenlétnek köszönhetően az 1990-es évek jugoszláv/posztjugoszláv történéseinek több millió oldalt kitevő forrásanyaga ma már hozzáférhető (például a Nemzetközi Büntető Törvényszék (ICTY) 2,5 millió oldalnyi perirata), másrészt a válságról szóló hatalmas mennyiségű (tegyük hozzá, meglehetősen egyenetlen minőségű) szakirodalom azt bizonyítja, hogy vizsgált időszak már kilépett a kortársak kommunikatív emlékezetéből és történetírói, politikatudományi,

szociológiai értelmezések tárgyává vált. Disszertációja tehát azokba a nemzetközi kutatásokba illeszkedik, amelyek a dezintegráció folyamatát értelmezik.

Juhász nem a széthullás lineáris politikatörténeti elemzésére vállalkozott: értekezése, a cím fogalmaival élve, a „*felbomlásról, a szétverésről, az elbukásról*" szóló magyarázatokat, interpretációs kereteket, paradigmákat, legfontosabb vitákat és magyarázatokat, illetve ezek ideológiai gyökereit tette összehasonlító, kritikai vizsgálat tárgyává. A disszertáció azonban mégsem pusztán historiográfiai jellegű, mivel a szerző meglehetősen bőven (estenként szükségtelen részletességgel) kitér azokra a folyamatokra is, amelyekről maguk az interpretációk szólnak. E részek ugyanakkor szervesen beépülnek az értekezés egészébe, funkcionális jellegűek, az egyes válság magyarázatok értelmezését, alátámasztását, vagy éppen cáfolatát szolgálják

Alapvető forrásait, témájánál fogva, a jugoszláv állam széthullásáról és annak historiográfiájáról szóló, főként nyugati szerzőktől származó, angol nyelvű szakirodalom képezi. A szakirodalom hatalmas mennyiségét jelzi, hogy egy 2014-es bibliográfia 110 oldalon sorolja a Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatos puszta címeket. Joggal vetődik hát fel a kérdés, mi alapján válogatott ebben a szinte átláthatatlan mennyiségű irodalomból a szerző, illetve miért csak a nyugati, angol nyelvű szakirodalomra koncentrál? Miért hiányzik, néhány nagyon szoros kivételtől eltekintve a különféle délszláv nyelveken megjelent, vagy éppen a magyar szakirodalom elemzése? Egy bő lábjegyzetnél ez utóbbi is többet érdemelt volna.

A délszláv szerzők munkái ugyan nem hiányoznak az elemzett művek közül, de néhány kivételtől eltekintve csak azokat a szerzőket találjuk meg, akiknek munkái angolul is megjelentek, tehát kiváltották a nyugati szakmai körök figyelmét. (Nem nyelvi problémáról van szó, hiszen köztudott, hogy Juhász jól ismeri a szerb, a horvát és az orosz nyelvet is.) Kivételként említhetjük Jelena Guszkovának a válság „*tipikus orosz olvasatát reprezentáló"* orosz nyelvű munkáját, vagy Jovo Bakić szerb nyelvű monográfiáját. Juhász válasza a fentebb feltett kérdésre: nem azért használta fel elsősorban a nyugati szerzők angol nyelvű munkáit, mintha kizárólag a nyugati feldolgozásokat tartaná „*színvonalasnak és fontosnak*", hanem azért, mert „*nem kétséges, hogy a meghatározó felbomlás interpretációkat nyugati szerzők fogalmazták meg."* A válogatás szempontjait azonban, véleményem szerint, éppen forráskritikai okok miatt (hiszen jelen esetben maga a szakirodalom a primer forrás) érdemes lett volna részletesebben is kifejteni. Ezzel együtt is, Juhász szakirodalmi ismerete nemcsak impozáns, de véleményem szerint képes volt kiválogatni a releváns műveket és értekezését valóban az „*ideáltipikus"* interpretációkra alapozta.

A munka első, mindössze 15 oldalt kitevő fejezetének címe, a *Historiográfiai összefoglaló,* többet ígér, mint amiről szól. Gyakorlatilag mindössze négy könyvet mutat be, amelyek témája a dezintegráció historiográfiája – vagyis ez a rész valójában a historiográfia historiográfiája. Sabrina Ramet, Jovo Bakić, Dejan Jović és Jasna Dragović-Soso munkáiról van szó. Ezek a szerzők inspirálták Juhászt, hogy kialakítsa saját felbomlás interpretációját és a válságról szóló irodalom elemzésének értelmezési kereteit. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem egyszerűen átvette valamelyik értelmezési modellt, és abba préselte bele a dezintegrációs magyarázatokat, hanem fordítva, az egyes szerzőket mérlegre téve, a bukás okainak általuk legfontosabbnak tartott magyarázatait modellezte. Értekezésének egyik új tudományos eredménye éppen ez. (Csak zárójelében jegyzem meg, benyomásom szerint mintha Sabrina Ramet, a nyugati jugoszlavisztika doyenjének nézetei gyakorolták volna rá a legnagyobb hatást.)

Az értelmezés keretei adják a Juhász disszertációjának alapszerkezetét és legfontosabb tudományos eredményét, újdonságát. Mint már említettem, az általa kialakított értelmezési paradigmák kialakítását a fent említett szerzők vizsgálati szempontjai inspirálták, Juhász azonban ezek alapján önálló dezintegrációs típusokat alakított ki. Ezeket a magyarázatokat négy alaptípusba sorolta. Az elsőt az etno-kulturális tényezőkre koncentráló kultúr-determinista, orientalista koncepciók alkotják, melynek „*ősforrása*”, mutat rá, Edward Said magyarul is olvasható *Orientalizmus* c könyve, amelyben a Balkán devianciaként jelenik meg. Ez az irányzat elkerülhetetlennek tartja a bukást, az ide sorolható szerzők elsősorban a szerbek „*balkanizmusát”* okolják és szinte elkerülhetetlennek tartják az állam szétesését kísérő háborúkat. A második csoportba azok a magyarázatok tartoznak, amelyek a dezintegráció fő okát a rendszerváltás elbukásában látják, tehát a belső tényezőkre helyezik a hangsúlyt (pld. a flusztrált nacionalizmusok összecsapása, az állam felépítése és intézményei, az egyes politikusok, értelmiségiek szerepe, stb.). Ezt nevezi a szerző ún. tranzitológiai interpretációnak. A dezintegráció-magyarázatok harmadik típusa a nagyszerb agresszió tézisén alapul, és élesen különbséget tesznek a szerbek *„agresszív*” és a többi délszláv nép „*demokratikus”* nacionalizmusa között. A negyedik típusba azokat a magyarázatokat sorolja, amelyek a nemzetközi környezetet, a nagyhatalmak rivalizáló érdekeit okolja a tragikus végkifejletért. Ezek a szerzők élesen elítélik a neoliberális globalizációt, a Nyugat nyomását, főleg az NSZK, az USA, az IMF és a NATO Jugoszláviával szembeni tevékenységét, stb.

Juhász nem húz éles választóvonalat az egyes magyarázatok közé, és hangsúlyozza, hogy az egyes paradigmákat számos közös vonás kapcsolja össze, szempontjaik oda és vissza is felbukkannak és több ponton átjárhatók. Mégis kitapinthatók a domináns oksági magyarázatok, és a dezintegráció magyarázatok egyes típusait ezek alapján állította össze. Világosan látja azt

is, hogy a dezintegrációs paradigmák nem légüres térben születtek, az első három magyarázat ideológiai talapzata a világ liberális, neoliberális felfogása, míg a globalizált világ nagyhatalmait felelőssé tevő kritikai magyarázatok elsősorban baloldali narratívaként jelennek meg. Az értekezés *Összegzés* c. utolsó fejezetében azonban, anélkül hogy erre korábban részletesen is kitért volna, a liberális és baloldali megközelítések mellé felállít egy harmadik kategóriát, a „*nemzeti narratívát”*, melyet elsősorban az ex-jugoszláv szerzők képviselnek. Fentebb már hiányoltuk a szerb, horvát, szlovén, stb. szerzők munkáinak részletesebb bemutatását, a nemzeti interpretációk lényegét illetően azonban egyetértünk a szerzővel: a nemzetivé desztillált múlt egyrészt leszűkíti a történészek látószögét, teleológikus megközelítést eredményez, a dezintegráció csupán a függetlenség kivívásának igazolására szolgál, és elsősorban az új államok emlékezetpolitikájának kiépítését szolgálja.

A szerző az egyes dezintegrációs narratívák között nem állít fel értékhierarchiát, de azok kritikájának minden esetben külön alfejezetet szentel. Egyértelműen elutasítja a determinizmusba, sőt fatalizmusba hajló etnokulturális, orientalista szellemben íródott magyarázatokat. *A térség politikai, kulturális sajátosságairól* c. alfejezetben például abból indul ki, hogy a Balkán mint sajátos történeti, kulturális, politikai térség létezik, de nem elsősorban devianciaként, nem a Nyugat antitéziseként. Sorra veszi ezeket a sajátosságokat (bizánci-ortodox és oszmán tradíciók, a nyugati típusú társadalomfejlődés részlegessége, nagy európai kulturális-eszmei áramlatok hiánya, a militarizmusra való hajlam, stb.) és elismeri, hogy a jugoszláv állam egységes intézményei az országon belül eltérő kulturális közegben működtek, s ezért eltérő tartalmakat eredményeztek. (Lásd a szlovén, a horvát és a szerb történelem eltérő útjait). Ezek az eltérések azonban, állapítja meg, nem voltak akkorák, hogy a különösen brutális hadviselés általános okaként a balkanizmust mint devienciát nevezzük meg. Ebben a vonatkozásban felhívom a figyelmet azokra a finom elemzésekre, ahol a szerző a szlovének, a horvátok királyi és titói Jugoszláviához való hatalmi-politikai viszonyát elemzi. Juhász sikerrel győzi meg az olvasót, hogy a szlovének és a horvátok egységes államhoz és egymáshoz való viszonyát nem lehet kizárólag a katolikus közép-európai szlovén-horvát és az ortodox-muszlim dichotómiára szűkíteni. Ez azonban, szögezi le, nem jelenti a kulturális törésvonalak negligálását, pusztán azt, hogy a dezintegráció „*orientalista-balkanista”* interpretálása „*csak nagyon korlátozott relevenciával bír*.” Ebben, úgy vélem, egyetérthetünk a szerzővel.

Hasonlóan jár el a többi dezintegrációs magyarázat elemzésekor is. Mivel nem szeretnék visszaélni sem a jelölt, sem a bizottság, sem pedig a hallgatóság türelmével, csak még egy példát hozok, a milosevicsi nagyszerb agresszió paradigmáját. Az egységes állam dezintegrációjának

és a nyugat-balkáni háborúknak Szerbián kívül még ma is ez a leggyakoribb olvasata, amely a boszniai háború kapcsán vált dominánssá. Daniel Conversi, James Gow és Noel Malcolm művei segítségével mutatja be ennek főbb téziseit: ezek szerint a szlovén, a horvát, stb. részek függetlenségi törekvései csak a szerbek egy államba történő egyesítésének nacionalista politikájára történő válasz volt, így a nem-szerb nacionalizmusok idilli színbe jelennek meg, széthullásban játszott szerepük nemhogy elhalványul, de gyakran el is tűnik. Ezzel szemben Juhász kimutatja, hogy a széthullás folyamatát és a háborúk kirobbanását nem lehet pusztán egyetlen tényezőre, a nagyszerb nacionalizmusra leszűkíteni, még akkor sem, ha az ebben játszott felelősség nyilván nem egyenlően oszlik meg az egyes felek között. Az értekezés egyik sikeres része például az, ahol részletesen kifejti, Tuđman politikája hogyan járult hozzá a szerb-horvát viszony elmérgesedéséhez, ahhoz, hogy Milošević stratégiája beérjen. A nagyszerb nacionalizmus szerepének a valóságosnál is nagyobb felnagyítása, a válság kizárólagos okaként történő megnevezése kapcsán a szerző óvatosságra int, mert, mint írja: „*a politikai és katonai szembenállások időnként átmetszették az etnikus és /vagy köztársasági választóvonalakat”*. Egy helyen pedig szellemesen így fogalmaz: ”*Milošević gazember volt, de nem az egyetlen gazember”*.

A dezintegráció szerves részét képező háborúk (már a felsorolásuk is hosszadalmas - a szlovéniai, a horvátországi, a boszniai, a horvát-bosnyák háború, a muzulmán belháború, a koszovói kettős háború) elemzése, mint a jelen értekezésben is olvashatjuk, hallatlanul bonyolult, gyakran változó szembenállásokról, egymást kizáró célkitűzésekről, a gyakran hatástalan, erélytelen nemzetközi intézkedésekről és az egymást generáló kegyetlen atrocitásokról szól. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a korszak nemzetközi hatalmi tényezőinek sikerült a délszláv háborúkat a volt jugoszláv állam határain belül tartani., miközben, mutat rá a szerző, a külső tényezők hol integratív, hol dezintegratív hatást gyakoroltak a válságra.

Az értekezés jól sikerült részei közé tartoznak azok a fejezetek is, amelyekben Juhász a válság egyes okai körül kirobbant vitákat elemzi. Ilyenek például: a háborús felelősség kérdése, a nagyszerb nacionalizmus szerepe, a háború áldozatainak valós száma (egyes korábbi becslések félmillió áldozatról is beszéltek, de a mára elfogadottá vált kisebb szám is döbbenetes: mintegy 135 ezer halott!), létezett-e a Milošević-Tuđman alku Bosznia felosztására, vagy megmenthető lett volna-e Jugoszlávia, hogy csak néhányat említsek. A szerző itt rámutat e viták keletkezésének általánosabb gyökereire is: az eltérő vélemények kialakulásának, netán a spekulációknak tág teret ad a primer források hozzáférhetetlensége, vagy teljes hiánya, mint

például a Milošević-Tuđman találkozó esetében. A megbeszélésről ugyanis nem készültek hivatalos feljegyzések.

Miért említem mindezt? Elsősorban azért, mert itt érhető leginkább tetten Juhász történészi attitűdje, szemléletmódja: egyrészt amellett teszi le a voksát, hogy a jugoszláv állam dezintegrációját nem lehet egyetlen okra leszűkíteni, azt sok-sok tényező együttes megléte és egyidejű hatása eredményezte. Másrészt azt is egyértelművé teszi, hogy a dezintegráció egyes narratívái át- meg átfedik egymást, értékhierarchiát nem lehet, de talán nem is érdemes köztük felállítani. Mint írja: mindegyik interpretáció-típus, kivéve az etnikai gyűlölködésbe hajló magyarázatokat, „*hozzájárulást jelent a jugoszláv dezintegráció multidiszciplináris, és multikauzális értelmezéséhez",* mindegyiknek van *„kisebb-nagyobb racionális tartalma*". Ugyanakkor nem hagyja kritika nélkül a nemzetközi szakirodalomban kidolgozott értelmezés-modelleket, azokat igyekszik szembesíteni a dezintegráció ma érvényes történeti kutatási eredményeivel.

Értekezése nyilván nem a témáról szóló egyetlen érvényes magyarázat, és végképp nem az utolsó. (Gondoljunk csak a Habsburg Monarchia több mint száz éve történt felbomlásának okairól, avagy Szerbia első világháborúban játszott szerepéről ma is folyó vitákra.) Egy biztos: a magyar történetírásban Juhász elsőként foglalta össze a jugoszláv állam dezintegrációjáról szóló értelmezéseket, munkája ily módon kiinduló pontként és vitaalapként szolgálhat a későbbi kutatók számára. Mivel a szerző nem válaszol a saját maga által a címben feltett kérdésre, nevezetesen, a jugoszláv állam elbukott, netán szétverték, vagy inkább felbomlott – ennek eldöntése továbbra is Juhász Józsefre, no meg a jövő kutatóira vár.

Juhász József disszertációját olyan eredeti tudományos műnek tartom, amelyben a szerző több évtizedes alapkutatásai és a vonatkozó nemzetközi szakirodalom új eredményei összegződnek, ezért **javaslom a nyilvános vita kitűzését.**

Szeged, 2020. 03. 09.

A. Sajti Enikő
az MTA doktora